

Türk yslamy bilen arap yslamynyň parhy

Category: Edebi makalalar, Filosophiýa, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 25 янвря, 2025

Türk yslamy bilen arap yslamynyň parhy TÜRК YSLAMY BILEN ARAP YSLAMYNÝŇ PARHY

Bir jemgyýet ylym-bilimde, filosophiýada we sungatda beýik şahsyýetleri ýetişdirip bilmeýän bolsa, okuw programmasynyň, medeni syýasatyň we döwlet syýasy ugurlarynyň derňelmegi gerek. Jemgyýetler ýetişdiren adamlarynyň jeminden ybaratdyr. Başgaça aýdanymyzda, alymlaryň, filosoflaryň, sungat adamlarynyň beýikligi bilen şol jemgyýetiň ösüş derejesiniň arasynda gönüden-göni baglansyk bar. Ylmy we pelsepewi düşünjede yzagalaklygyň dini düşüňjä edýän täsiriniň uludygyny häzirki bolýan jedelli dini we ahlak temalaryna seredibem göz ýetirse bolýar. Käbir absurd çekişmeleri dagy mysal getirmäge ejap edýärim. Adamyň esasy hak-hukuklary we azatlyk meselelerinde, aýal-gyzlar bilen baglanyşykly meselelerde, özgelere bolan pikirde din-syýasata goldanyp öňe sürülen pikirler araplaryň jahlyýet döwrüne rehmet okatjak jynsdan. Bulary görüp, müň ýyl öň türki medeniýetiň bagryndan syzylp çykan Ymam Agzamlary, Maturidileri, Hoja Ahmet Ýasawylary, Ýunus Emreleri ýada salýaň welin, «hany indi, şol akyl-paýhasa goldanýan, medeni, hemmetaraplaýyn, özboluşly türk din garaýşy?» diýmän durup bolanok.

• ARAPLARDAN ALAN ZADYMYZ ÝOK

Turuwbaşdan şu kesgitlemäni bereliň: türkleriň dini düşüňjesi arap musulmanlygyndan aýry öwrenilmelidir. Araplaryň we

türkleriň medeni gurluşy, durmuşa bolan garaýyşlary biri-birine doly ters gelerlik derejede tapawutlydyr, özem munuň şeýledigini häzirem görmek kyn däl. Professor Ilber Ortaýlynyň aýdyşy ýaly, türkleriň yslama geçmegine araplaryň goşandy ýok. Yslam türk illerinde pars hanedany Samanidleriň döwründe (819-999) ýaýrap başlapdyr. Professor Ahmet Ýaşar Ojak şu kesgitlemäni berýär: «Yslamyň Orta Aziýadaky türki jemgyýetleriň arasyna tasawwuf röwşünde girmeginiň sebäbi şu yslam düşündirişiniň mistiki agyrlygynyň bolmagy we şu sosial gatlagyň yslamdan öňki dinleriniň mistiki häsiýeti bilenem baglanyşyklydyr. Yslam Orta Aziýanyň dürli ýerlerine Eýran tasawwuf mekdepleriniň sopulary arkaly ýaýrapdyr.» («Türkler, Türkiýe we yslam», A.Ý.Ojak) Ahmet Ýaşar Ojak türk taryhynda yslamyň görnüş formalaryny halk yslamy, kitaby-yslam, tekge yslamy, döwlet yslamy (syýasylaşan yslam) ýaly toparlara bölýär. Munuň özi aýratyn ýazgynyň temasydyr.

Parslaryň täsiriniň uly bolandygy abdest (täret), namaz, oraza ýaly başga-da birnäçe pars sözlerindenem bilse bolýar. Emma türkleriň teologiýasyny emele getiren hanafylyk we maturidilik şaýy teologiýasy bilen doly çapraz gelýär. Ýüzbe-ýüz bolan arap-pars medeniýetleriniň garşysynda öz idenfikasiýalaryny gorap saklamagy türkleriň özboluşly hüý-häsiýetleri bilen baglanyşyklydyr. Yslamdan öňki başga ynançlara bolan hormaty we hoşniýetliligi bilen tanalan türkleriň yslam bilen tanyşmagynyň netijesinde türk musulmanlygy paradigmasy Orta Aziýadan Anadola, Balkan ýurtlaryndan Ýewropa çenli uzap gidýän ümmülmez giňişligi täsiri astyna alypdyr. (Müň ýyllap yslamyň baýdak göterijisi bolan türkleriň hoşniýetlilige esaslanýan musulmanlyk düşünjesiniň aýratyn goralyp saklanmagy gerek. Ýogsam bolmasa, amaldan, çuňlukdan we nepislikden uzak selefi-hanbaly-arapçy fanatizmiň dini wagyzlarda täsiriniň gün geçdigiçe artýanyny görýäris).

• TÜRK MUSULMANLYGYNÝ DÜÝBÜNI TUTUJYLAR

Hanafylyk, maturidilik, ýasawylyk türk-yslam düşünjesiniň düýbüni tutujy unsurlardyr. Amalda Ymam Agzam Ebu Hanyfa,

ygtykatda Ymam Maturidi, tasawwuf düşünjesinde Hoja Ahmet Ýasawy türk musulmanlygynyň merkezine akyl-paýhasy, ylym-bilimi we ahlagy ornaşdyrypdyr.

Maturidi ýazan döwründe deň bolmadyk “Kitabü-t-Töwhid” eserinde “adam tebigaty biri-birine utgaşykly närseleri bir ýere jemleýän, tebigaty biri-birine tersleri-de aýyl-saýyl etme melekesine eýe akyl-paýhasyň kömegi arkaly nakyla mätäçlik duýmazdan daşarky dünýäden hereket etmek bilen Allatagalany bilibiler. Çünki Allanyň birdigine wakyf bolmagyň, Oňa we Onuň ilçilerine iman etmegiň ýoly, akyl içtihadyndan we pikir ýöretmekden geçýär” diýýär.

Akyl-paýhasyň we pikir ýöretmegiň ýok ýerinde din agsaýar, ruhany synplary emele gelýär, akyl-paýhasa, zemine-zamana çapraz garaýyş höküm sürüp başlaýar. Maturidi muny iň gowy gören teologlardandyr, onuň pikiriçe fizika ugrunda bolşy ýaly metafizika ugrunda-da akyl-paýhas serişdedir we maglumaty öndüriji güýçdir. Şol ölçegde akyl etmek ahlakly bolmagy-da talap edýär, şeýle-de ýagşylyklar we ýamanlyklar özi bilen tanalýar. Maturidi taklidi ret edýär we diniň deliller bilen bilinmeginiň gerekdiginiň üstünde durýar. Tapawutlylyklaryň, jedelleriň arasynda adamyň sözünüň we ynanjynyň dogrudygyny paýhasly deliller bilen orta goýulmagynyň gerekdigini, tersine bolanda taklidiň muny oňarmajakdygyny aýdýar: «Adama akyl-paýhasyny ulanmazlygy aýdyp, dürtgüläp duran şeýtany was-wasydyr. Çünki şeýtan adamy aklynyň semeresinden saklaýar. Şuny bilýň ki, akyl-paýhasy ulanmaga päsgel berýän şeýtanyň was-wasysy we işidir.”

Aýşe SUJU.

«SÖZCÜ» gazeti, 12.09.2022 ý. Edebi makalalar